

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ СФЕР

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 34–43

На основі результатів, досягнутих найбільш значущими науковими школами, вивчаються питання впливу держави на економіку.

Вплив держави на економіку об'єктивно змінювався на різних етапах історичного розвитку. В умовах ринкового господарства державне регулювання економіки являє собою систему типових заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, які здійснюються повноправними державними закладами і громадськими організаціями з метою стабілізації і пристосування існуючої соціально-економічної системи до умов, що змінюються. Питання про форми і межі втручання держави в економічні процеси має давню історію. У розвитку ринкової економіки був тривалий період, коли держава практично не втручалась у сферу економічного життя. Так, на стадії вільної конкуренції, яку сучасні економісти назвали досконалою (початок XVI — остання третина XIX ст.), держава, за образним висловом А. Сміта, “виконувала роль нічного сторожа”, що охороняє приватну власність, її економічні функції були вкрай обмежені. Ринковий механізм вільної конкуренції об'єктивно давав змогу розв'язувати практично всі проблеми економічного розвитку без помітного державного втручання. Механізм попиту, пропозиції і рівноважної ціни, поєднуючи інтереси виробників і споживачів, змушував їх діяти узгоджено, з орієнтацією один на одного.

Ринок спроможний самостійно й об'єктивно розв'язувати безліч проблем, однак за умов вільного підприємництва існують такі проблеми, які він не може розв'язати без допомоги держави:

- забезпечення економіки грошовою масою;
- забезпечення основ функціонування системи вільного підприємництва;
- забезпечення екологічної безпеки та економії невідтворюваних ресурсів;
- забезпечення захисту національного ринку.

Однак економічні функції держави починають розширюватись з утвердженням панівної ролі монополій (кінець XIX — 30–40 роки XX ст.). Монополія, як відомо, обмежує конкуренцію, а відтак, і свободу дії ринкового механізму, зумовлює розширене відтворення усіх суперечностей і негативних явищ, побічних ефектів ринкової економіки, котрі продукуються пануванням монополій (надлишкове безробіття, глибокі економічні кризи, неефективний попит, масові банкрутства дрібних фірм, “диктат” цін тощо). З появою монополій держава починає застосовувати антимонопольне регулювання, більше втручатись у процеси суспільного відтворення.

Виникає необхідність посилення ролі державного фактора у ринковому механізмі для досягнення макроекономічної рівноваги, яка постійно порушувалася. А жахлива світова економічна криза 30–40-х років переконливо продемонструвала необхідність і невідворотність посилення державного впливу на економіку. Державне регулювання не підмінює, а посилює, доповнює ринковий механізм, держава бере на себе лише ті функції, які непідвладні даному механізмові.

Проте щодо глибини і масштабів втручання держави в механізм макроекономічного регулювання серед економістів-теоретиків існують альтернативні думки. Одні з них вважають, що ринок сам по собі не потребує істотного державного втручання, другі — що без регулювання ринкова економіка не зможе функціонувати, а треті дотримуються ідеї обмеженого державного економічного регулювання. Усі ці точки зору знайшли своє відображення у концепціях і політиці економічного лібералізму та економічного дирижизму.

Економічний лібералізм — напрям, який заперечує необхідність істотного втручання держави в економічні процеси. При цьому вважається, що конкурентний ринковий механізм сам здатен оптимально й об'єктивно регулювати економіку. Економічний дирижізм — напрям, що розвиває ідею активного втручання держави у макроекономічні процеси, при цьому стверджується, що без державного регулювання ринковий механізм діятиме неефективно і не зможе забезпечити рівноважного економічного зростання.

Доба беззаперечного лібералізму — це період панування вільної конкуренції. Переконаними прихильниками концепції економічного лібералізму були теоретики класичної політичної економії (А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Б. Сей, Т. Мальтус, Дж. С. Мілль та ін.) і маржиналізму (австрійська економічна школа, Л. Вальрас, А. Маршалл, Дж. Б. Кларк та ін.).

Економічний дирижізм виник як опозиція домінуючій ролі монополій, які завели ринкову економіку у глухий кут економічної стагнації 30-х років ХХ ст. Засновниками цього напрямку стали французькі дирижисти, Дж. Кейнс, вчені шведської економічної школи. Зокрема, кейнсіанці вважають, що сучасна ринкова економіка не може існувати без регулюючої ролі держави, яка проводить антимонопольну політику, стимулює конкуренцію і ефективний сукупний попит, тим самим створюючи умови для функціонування ринкового економічного механізму.

Сучасні прихильники економічного лібералізму — неокласики і неоліберали — уже не заперечують повністю економічну роль держави, але вважають, що державне регулювання повинно мати вузькі межі. Зокрема, сучасна соціальна ринкова економіка побудована на принципах неолібералізму — свобода дії ринкового механізму і соціальний захист громадян під контролем держави, яка має підтримувати певний соціальний порядок. Жодна із вищезгаданих економічних течій не схиляється до повного заперечення втручання держави у ринковий механізм. Суперечки, переважно, точаться навколо межі цього втручання, насправді ж мова скоріше йде про суб'єктивне втручання держави, яке порушує інтереси окремих груп, політичних сил, підприємницьких структур. Для більш об'єктивного втручання держави в економіку, яке відповідало б законам ринку, варто було б використовувати систему законів, рішень, постанов, які б набували чинності автоматично, тобто за ринкових умов, що виникли.

У чому ж полягає відмінність найвпливовіших течій західної політичної економії, що ґрунтуються на теоретичних постулатах теорії загальної рівноваги неокласичної і кейнсіанської шкіл?

Згідно з теорією мультиплікатора ефективно подолати нестачу попиту можна за допомогою додаткових інвестицій, кожна одиниця яких збільшує сукупний попит на більшу величину, відповідну силі мультиплікатора. Зрозуміло, що приватний бізнес таких вкладень зробити не зможе, оскільки в умовах кризи норма прибутку є недостатньою. Це завдання має взяти на себе держава. Дж. Кейнс виступав за збільшення бюджетних витрат, зокрема, фінансування державних програм, організацію громадських робіт, фінансування великих проектів у галузі інфраструктури, будівництва тощо. У цьому самому напрямі повинна була "працювати" і грошово-кредитна політика, полегшуючи умови кредитування в період спаду і кризи та посилюючи їх в умовах надмірного зростання кон'юнктури.

Зміцненню позицій кейнсіанства сприяла та обставина, що з другої половини 1940-х років і до середини 1960-х у тих країнах Західної Європи, де здійснювалося державне регулювання, не було якихось глибоких економічних криз. Небувало тривале економічне піднесення протягом 60-х років ХХ ст. у США, що продовжувалось майже вісім років, було проголошене прихильниками кейнсіанства тріумфом кейнсіанської економічної політики. Усе це сприяло поширенню впевненості в тому, що механізм державного регулювання більш-менш стабілізований, а теорія, що його обґрунтовувала, правильна і має високий науковий авторитет.

Однак життя спростувало ці помилки. Кейнсіанство, яке склалося як напрям політичної економії Заходу в 30-х роках ХХ ст., у післявоєнний період зазнало деякої еволюції. При цьому ряд економістів визнає обмеженість і малу ефективність теорії і методології Дж. Кейнса. Так, американський економіст А. Лейонхфуд пише: "Справа проста в тому, що економічна теорія Кейнса не змогла піднятися до рівня справжньої політичної економії... Вона не досліджує соціальні причини економічного тертя (*residual*), що стоять за ними. Вся система настільки "нейтральна", що може служити зручним теоретичним виправданням (особливо щодо суспільного контролю над інвестиціями) тоталітарної політики, яка має на меті зберегти статус-кво за допомогою державних заходів" [1, 94].

Аналізуючи еволюцію кейнсіанства, відомі економісти країн СНД А. Мілейковський, І. Осад-

ча, А. Гальчинський, С. Мочерний, О. Сатановська зазначили такі особливості посткейнсіанства:

- гостра критика і заперечення основних положень неокласичної школи, передусім теорії граничної продуктивності і теорії граничної корисності;
- відродження деяких традицій класичної політичної економії у формі неорікардіанства;
- нове усвідомлення основних категорій політичної економії — вартості, капіталу, прибутку, розподілу.

Отже, виходячи з цього, можна зробити висновки, що держава здійснює вплив на ринковий механізм через свої витрати, які впливають на розподіл як прибутку, так і ресурсів. Великими статтями є витрати на оборону, освіту, соціальне забезпечення, трансфертні платежі.

Уряд значно впливає на основні елементи кругообігу прибутків і продуктів. Він може впливати на величину номінального національного прибутку, а також на ту міру, якою вимірювання номінального прибутку і продукту набирає форми змін реальних величин або змін рівня цін.

Не менш вагомий вплив на ринковий механізм здійснюється через оподаткування, яке відіграє значну роль у перерозподілі прибутків та через регулювання, яке сприяє формуванню господарських зв'язків і пропорцій, координації економічних процесів та узгодженню приватних і суспільних інтересів.

Державне регулювання здійснюється в законодавчій, податковій, кредитній, субвенційній формах. Законодавча форма означає, що приймаються спеціальні законодавчі акти, які забезпечують відносно рівні можливості для суперництва, чим розширюють кордони конкуренції, перешкоджають встановленню високих цін, розвитку монополізованого виробництва. Яскравим свідченням законодавчої форми регулювання може бути антимонопольне законодавство. Так, у США воно здійснюється з моменту прийняття "Закону Шермана" в 1890 р. За порушення антитрестовського законодавства в США передбачено кримінальну і цивільну відповідальність. В Україні також з-поміж перших 18 лютого 1992 р. був прийнятий Закон "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності" (він вже втратив чинність у зв'язку із введенням в дію Закону України "Про захист економічної конкуренції").

Система державного регулювання у сфері господарювання має діяти за законами ринкової і за-

гальної природної доцільності. У сфері економічних відносин і державної економічної політики так само потрібен внутрішній чутливий регулятор, який постійно визначав би, чого не вистачає, а що є в надлишку; який щоразу вимірював би рівень обмеженості тих чи інших благ. І наочно показував, як у кожному конкретному випадку необхідно будувати раціональну комбінацію всіх виробничих засобів і ресурсів.

Інакше кажучи, проблема державного регулювання і в цілому вироблення економічних підходів до державної регуляторної політики розв'язується за допомогою своєїрідної "лічильної машини", яка має бути вбудована в управлінську систему [2, 74]. Її головна мета полягає в оптимальному поєднанні ринкових і державно-адміністративних регулювань.

Державне регулювання, спрямоване на якісну та кількісну зміну кількісних і якісних параметрів певного соціально-економічного явища, на зміну поведінки і мотивацій суб'єктів певної сфери суспільних відносин, може досягти трансформації у заздалегідь визначеному напрямі певних факторів і системних суспільних процесів. Головним теоретичним підґрунтям державного регулювання є наукове дослідження об'єктів майбутнього регулювання, вивчення їх внутрішньої природи, взаємозв'язків і внутрішніх суперечностей. Лише їх об'єктивне знання дає можливість правильно обирати і хронологічно відбудовувати необхідні засоби регуляторного впливу.

Економіко-правовий характер регуляторних норм можна досліджувати, застосовуючи різні підходи. Тож регуляторні норми — це особливий виробничий, правозахисний і стабілізаційний ресурс для суб'єктів ринкових відносин. Вони є тонким, "хірургічним", адміністративним інструментом розвитку ринкових відносин з наданням їм ринкових конкурентних, відкритих і перспективних форм. З погляду політичної економії, регуляторні норми, які є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами відносин, можна і треба розглядати як стратегічний капітал держави, як методичний фундамент її внутрішньої безпеки. Тому за розробкою і впровадженням регуляторних норм, спрямованих на регулювання ринкових відносин, має здійснюватися постійний адміністративний та (що вкрай необхідно) громадський нагляд і контроль. Адже інструментарій регуляторних правил — це нормативний управлінський орієнтир, яким держава, суспільство та їх економічна система скеровуються в конкретний напрям розвитку.

Державне регулювання – це сфера монополії. Тому державні органи схильні використовувати свої регуляторні повноваження з метою захисту своїх вузьковідомчих інтересів, запроваджувати обов'язкові дозвільно-розпорядчі “послуги” для суб'єктів ринкових відносин.

Державна регуляторна політика – це предметне ставлення держави до суб'єкта суспільних відносин, а критерії, за якими держава намагається змінити його поведінку, – це складові її ідеології, стратегії і політики економічного розвитку. Суспільство, на яке спрямовується державне регулювання, в даному разі можна розглядати як одну “велику людину”, як макросуб'єкта ринкових відносин, що прагне зберегти внутрішню рівновагу і намагається застосовувати різні, навіть заборонені законом, методи задля забезпечення і підтвердження послідовності, цілеспрямованості, економічної доцільності щоденної людської поведінки, якщо регуляторні норми не вкладаються в критерії її економічності [3, 89].

У сучасній літературі поняття “державне регулювання економіки” не є повною мірою визначене, разом з тим багато вчених називають його різноманітні форми та методи. Так, чимало учених-економістів вважають, що державне регулювання економіки здійснюється шляхом соціально-економічного прогнозування, через антимонопольну політику і розвиток конкуренції, державну стандартизацію, систему оподаткування, інші форми регулюючого впливу держави. Разом з нормативно-правовим регулюванням відповідних сфер господарювання для економічної діяльності держави характерною є розробка комплексних і регіональних програм тощо.

Державне регулювання поряд з плануванням організаційної діяльності, стимулюванням і контролем, державним моніторингом і протекціонізмом (підтримкою приватного підприємництва), правовою організацією державного сектора ринкової економіки є одним із напрямів державного впливу на розвиток економічних процесів [1, 39].

На підставі викладеного надамо окреме визначення державного регулювання економіки. Передусім, на нашу думку, державне регулювання економіки – це процес управлінського впливу держави на стан окремих сегментів ринку (реального ринку, грошового ринку, ринку праці, зовнішньоекономічного сегмента) через зміни макро- і мікроекономічних параметрів з метою досягнення збалансованого зростання (економічне зростання при повній зайнятості всіх факторів) економічної системи.

Тепер розглянемо аспекти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. В. Фомічев під зовнішньоторговельною політикою розуміє цілеспрямований вплив держави на торговельні відносини з іншими країнами [4, 146]. В. Орешин визначає зовнішньоекономічну політику як сукупність дій владних органів з обґрунтуванням місця країни в системі міжнародного розподілу праці, постановці цільових показників у цій сфері та вживанні відповідних заходів для досягнення намічених цілей. Зовнішньоекономічна політика держави спрямована на формування раціональних зовнішньоекономічних зв'язків і використання їх для зміцнення потенціалу країни (економічного, політичного, військового, соціального, екологічного та ін.). Виходячи з цього, В. Орешин визначає основні принципи, на яких має базуватися зовнішньоекономічна політика країни. До них автор зараховує такі [5, 204]:

- орієнтація зовнішньоекономічної діяльності на довгострокову перспективу;
- перехід підприємців від разових зовнішньоекономічних операцій до постійних зовнішньоекономічних зв'язків;
- захист внутрішнього ринку і стимулювання розвитку реального сектора економіки;
- сприяння формуванню сприятливих умов на світовому ринку для вітчизняного експорту й активізації інших зовнішніх економічних зв'язків.

Розглядаючи сучасну ієрархію органів управління зовнішньоекономічною діяльністю, відзначимо, що в різних країнах державні структури, які здійснюють координування у цій сфері, загалом схожі за своїм складом, проте мають деякі відмінності в кількості і виконуваних функціях своїх структурних підрозділів. Як правило, загальну координацію здійснює міністерство торгівлі, а його структурні підрозділи координують роботу на місцях. Законодавчу базу визначає верховна законодавча влада в кожній країні, проте існують міжнародні акти, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність практично в усіх країнах. Також існують міжнародні організації. У світі їх налічується понад 100. Вони більшою чи меншою мірою залучені до обговорення і регулювання економічних проблем. Такі організації різні за складом, розмірами, функціями впливу на міжнародну економіку. Найзначущішими є Міжнародний валютний фонд, що здійснює макроекономічну політику, Світова організація торгівлі, що регулює торгову політику, Група Світового банку, до компетенції якої входить здійснення структур-

ної політики, і Система Організації Об'єднаних Націй (соціальна політика).

Система регулювання державою зовнішньоекономічної діяльності за допомогою митних тарифів виникла доволі давно. Л. Штейн у своїй праці "Вчення про управління" поділяє мита на фіскальні і урядові (захисні). Мета фіскальних мит полягає в простому оподаткуванні митом товарів, а урядових — збільшити ціни товарів у розмірі сплаченого мита і тим самим здійснити вплив на їх конкуренцію з вітчизняними товарами. Крім того, Л. Штейн відзначає, що історичний розвиток митних зборів поділяється на дві системи: заборонну і захисну. Заборонна система може існувати тільки доти, доки рівні виробництва окремих держав істотно різняться між собою, а деякі держави за рівнем економічного розвитку відрізняються одна від одної. Вона прагне створити для національної промисловості вітчизняний ринок. Система захисних мит захищає промисловість, підвищуючи ціни на іноземні товари, тим самим даючи промисловості своєї країни досягати найвищого рівня розвитку. Елементами такої системи є принцип, порядок і управління захисним митом. Головним принципом захисного мита є те, щоб зробити самого себе зайвим [6, 489, 490].

Отже, на нашу думку, під державним регулюванням зовнішньоекономічної діяльності слід розуміти сукупність різноманітних форм, правових, економічних, адміністративних методів та інструментів, які взаємодіють і доповнюють один одного і виконують функції стримування та стимулювання зовнішньоекономічної діяльності. Використання механізмів державного регулювання полягає у створенні оптимальних умов для поєднання національних і міжнародних інтересів, які не завжди збігаються.

Суб'єкти ринкових відносин, поведінку яких регламентують недосконалі регуляторні норми, не просто не хочуть, а практично не можуть застосувати їх в умовах ринку. Такі норми суперечать принципу економічності людської поведінки, яка є першовитоком формування і розвитку економічної теорії і практики господарювання людської цивілізації. Суб'єкти ринкових відносин створюють власні "норми" своєї поведінки, які в результаті витісняють або формалізують і блокують дію офіційних норм, які неможливо виконати або виконання яких обходиться для суб'єктів ринкових відносин надто дорого.

На ці важливі економічні, соціально-психологічні та соціально-політичні аспекти державного регулювання необхідно звертати увагу тим

фахівцям, які професійно займаються питаннями державного управління економічними відносинами у теоретичній і практичній сферах. Адже недосконала регуляторна політика взагалі може призвести до розпаду самої структури регуляторної системи і дестабілізації регуляторного середовища, до розладу процесу взаємодії суб'єкта і об'єкта регулювання, до дезорієнтування ринкових суб'єктів та економічної і політичної неспроможності інститутів держави. Через це в системі суспільних відносин починають одночасно існувати й діяти кілька варіантів "правил ринкової поведінки" — адміністративно-формальний (писане правило) і практично-доцільний (неписане правило). Тобто в процесі державного регулювання у сфері господарювання необхідно зважати на важливу закономірність: економічність і доцільність людських дій неминуче підпорядковує адміністративно-формальний характер регуляторних норм. Якщо це відбувається, то державна регуляторна політика взагалі втрачає власні основи і, що головне, здатність ефективно коригувати в суспільно необхідному напрямі поведінку суб'єктів ринкових відносин, "виховувати" цивілізованого і відповідального суб'єкта ринку, формувати колективні й індивідуальні мотиви та цілі, які збігаються із загальносуспільними інтересами та є тотожними стратегічним засадам суспільного розвитку.

На різних етапах розвитку ринкових відносин і в різних країнах державне регулювання економіки виявлялося не тільки в його масштабах, мірі і цілеспрямованості, а й у розвитку конкретних форм і методів. Вперше про необхідність державного впливу на стихійні ринкові процеси на Заході заговорили представники австрійської школи в кінці XIX ст. Але вже у першій чверті XX ст. почали складатися дві його основні форми: управління і регулювання. З того часу почалося концептуальне розмежування між цими найважливішими категоріями. Пряме адміністративне управління економікою закріпилося як єдина форма державного впливу на командну економіку в дореформених країнах Центральної і Східної Європи. Стосовно ж країн ринкової економіки, то тут у післявоєнний період виявили себе обидві форми державного впливу із значним акцентом на державне регулювання непрямыми економічними методами, яке пройшло кілька етапів: кейнсіанство (пізніше неокейнсіанство), дирижизм, індикативне планування, дерегулювання.

Але якщо в ринково розвинених країнах до кінця минулого століття системи державного регулювання економіки та її зовнішньоекономічної

сфери були концептуально, з урахуванням національних особливостей, достатньо добре відпрацьовані, то в постсоціалістичних країнах, що перебувають на початкових етапах ринкових перетворень, особливо в Україні в умовах змішаної економіки, чіткого уявлення про роль регулювання не склалося.

Після фінансово-економічної кризи 1998 р. термін “державне регулювання” щодо зовнішньоекономічної сфери українські економісти використовують дуже часто, але з різними трактуваннями. В одному з них державне регулювання показано як широке поняття, в якому комплексно об’єднані і економічні, і правові, і адміністративно-управлінські заходи [7, 718].

Головний недолік, який склався сьогодні в Україні щодо розуміння ролі держави в ринковій економіці, полягає в тому, що ще зберігаються минулі уявлення про систему централізованого управління, яке діяло в масштабі всього народного

господарства. Стосовно державного регулювання приватних структур, то воно як нова, самостійна форма має розпливчастий вигляд порівняно з відпрацьованими методами адміністративного господарського управління в минулому.

Отже, завдання полягає в тому, щоб показати відмінності між загальними та спеціальними методами державного регулювання економіки та зовнішньоекономічної діяльності, розмежувати їх дію залежно від належності господарюючих суб’єктів до різних форм власності, показати значення прямих управлінських рішень, що не знижується при одночасному зростанні ролі економічних ринкових регуляторів, особливо в зовнішньоторговельній діяльності.

В умовах змішаної економіки методи непрямого регулювання частково поширюються і на державні структури. На рис. 1 проілюстровано викладені відмінності в методах державного управління і регулювання.

Рис. 1. Методи державного регулювання економіки

Рис. 2. Методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Не менш важливою є й інша мета — показати, що державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності не може бути відірване від регулювання національної економіки в цілому (рис. 2). Пропонована система не випадково будується на попередньому аналізі загальноекономічного аспекту державного регулювання з акцентом на економічному регулюванні. Це дає змогу перейти до методів цілеспрямованого стимулювання приватного підприємництва у напрямі розвитку матеріального виробництва, впровадження високих технологій, підвищення конкурентоспроможності готової продукції — найважливішої умови посилення українського експорту.

Стосовно зовнішньоекономічних інструментів, то в наведеній системі загальні методи регулювання зовнішньоекономічної сфери носять макроекономічний характер. Вони націлені на загальноекономічне поліпшення стану держави. Наприклад, стимулювання підприємницької діяльності здійснюється шляхом надання певних податкових пільг для малого та середнього підприємництва. Формування інвестиційного клімату для прямих та портфельних інвестицій

спрямоване на формування сприятливих умов для розміщення іноземного капіталу в державі шляхом створення вільних економічних зон, зменшення бюрократичних бар'єрів для реєстрації підприємств, створення прозорого режиму оподаткування. Розвиток різноманітних форм партнерства спрямований на створення підприємств з іноземними інвестиціями, іноземних підприємств. Антимонопольне регулювання скероване на недопущення порушень конкурентного середовища господарської діяльності, недопущення монополізму та недобросовісної конкуренції. Механізм антимонопольного регулювання в країнах з розвинутою ринковою економікою виступає найважливішим засобом захисту національних інтересів малого і середнього підприємництва, забезпечуючи розвиток конкурентного середовища.

Кредитування експортних поставок як загальний метод регулювання зовнішньоекономічної діяльності означає надання державою експортерам кредитів на розвиток виробництва, виділення коштів під виробництво конкретної партії товарів на експорт.

Застосування такого загального методу регулювання ЗЕД як податковий заохочення експортерів передбачає надання їм різного роду пільг при оподаткуванні, поверненню ПДВ при експорті товарів. Субсидування означає виділення безповоротних коштів з бюджету на виробництво товарів, які експортуються.

Грошово-кредитне регулювання здійснюється з метою впливу на грошову пропозицію. Для досягнення цієї мети центральний банк (в Україні — Національний банк України) використовує такі основні інструменти: грошова емісія, операції з державними цінними паперами на відкритому ринку, зміна норми обов'язкових резервів, маніпулювання обліковою ставкою.

Операції з державними цінними паперами пов'язані з купівлею або продажем державою цінних паперів. Контрагентами держави є комерційні банки, підприємства, населення. Якщо необхідно збільшити пропозицію грошей, центральний банк скуповує цінні папери. Унаслідок цього комерційні банки отримують гроші, збільшують свої резерви і мультиплікативно збільшують грошову пропозицію. Зворотний ефект настає, коли центральний банк здійснює продаж цінних паперів.

Зміна норми обов'язкових резервів веде до таких наслідків. У разі підвищення резервної норми центральний банк знижує грошовий мультиплікатор і завдяки цьому зменшує приріст грошової пропозиції. У разі зниження резервної норми зростає грошовий мультиплікатор, що збільшує приріст грошової пропозиції.

Маніпулювання обліковою ставкою дає змогу центральному банку регулювати попит комерційних банків на позики, а через них — на резерви банківської системи. Облікова ставка — це ціна позики, за якою комерційні банки звертаються до центрального банку з метою збільшення своїх резервів. Вона слугує орієнтиром для банківських відсоткових ставок. Рівень останніх зумовлює рівень попиту на кредити з боку суб'єктів ринку.

Найбільш результативним напрямом амортизаційної політики є механізм прискореної амортизації. Його запровадження дає змогу підприємствам прогресивних галузей економіки вже в перші роки експлуатації машин і устаткування окупити більшу частину їх вартості, накопичити в амортизаційному фонді достатню кількість коштів для інвестування та інновацій.

Говорячи про основні відмінності застосування спеціальних методів державного регулювання зовнішньоекономічної сфери, можна звернути увагу на такі моменти.

1. З практики країн розвинутої ринкової економіки виявляється, що інструментом ефективного регулюючого впливу на недержавні структури є законодавчі та підзаконні акти, а не адміністративні управлінські рішення (розпорядження, інструкція, наказ, вказівка, лист виконавців органів державної влади), від виконання яких бізнес має (а Україна особливо) дуже великі можливості відмовитися.

В умовах ринкової економіки застосування регулюючих важелів не повинно бути "персоніфікованим", як це наявне в системі управління. Посадові особи державних органів не мають права вносити до закону свої поправки, вони зобов'язані контролювати тільки виконання законодавчих актів. Здійснювати адміністративний вплив на якогось окремого суб'єкта ринкової діяльності правомірно лише у випадках, коли він порушує закон. Виняток становлять тільки екстремальні ситуації, за яких виявляється необхідним ввести в даній місцевості особливий порядок.

2. Якщо при управлінні державними підприємствами останні є об'єктами наказового впливу, то в практиці регулювання всі господарські об'єкти (у тому числі й державні) перебувають під активною, але не адміністративною (прямою), а економічною (непрямою), дією через "важелі": податки, ціни, ставки рефінансування, відсоткові ставки, норми амортизації, відсотки страхування; у зовнішньоекономічній діяльності — через митні платежі, валютний курс тощо. Ця відома позиція може вважатися, проте, правомірною за умови, якщо в країні діє жорстка правова регламентація підприємництва як приватного, так і державного. Без цього вигоди від державної економічної політики не будуть досягнуті.

3. У регулюванні не рекомендуються адресні бюджетні дотації або пільги для експорту, здатні підвищити конкурентоспроможність продукції, що поставляється на зовнішній ринок. Управління використовується в усіх країнах, зокрема з високорозвинутою ринковою економікою, у рамках якої скрізь зберігається державний сектор. У цьому питанні важливе інше: необхідно, щоб заходи прямого адміністративного управління відокремлювалися від важелів непрямого регулювання, не гальмували його розвиток як обов'язкового інструмента в ринковому механізмі.

4. Управління, як ми вже відзначили, не вважає державі поєднувати його з регулюванням. Але при цьому потрібно проводити межу між законодавчими і підзаконними актами. У західній практиці не допускається (за рідкісним винятком

ком) підміна законодавчих актів управлінськими рішеннями. Роль указів і розпоряджень тут виконують “рамкові закони”. Вважається неприпустимим включати в систему регулювання приватного підприємництва розпорядження і накази. Подібна практика означає змішування двох істотно різних форм державного впливу на економіку, не дає змоги їх чітко розмежувати, що особливо необхідно на ранніх етапах формування ринку, коли управлінськими рішеннями вправно користується недобросовісне чиновництво, переінакшуючи їх під свої інтереси і вносячи тим самим плутанину у функціонування ринкової економіки.

5. Регулювання не в змозі дати значних результатів, поки формування ринку не буде завершено в його реальному секторі — у сфері матеріального виробництва. Підставою для цього висновку слугує властива регулюванню економіки найважливіша функція — домагатися від приватного бізнесу необхідних для суспільства результатів, і насамперед у сфері виробництва, від модернізації якого залежать зрушення і в зовнішньоекономічній сфері. У свою чергу, зовнішньоекономічні інструменти відіграють важливу роль як складова державного структурного регулювання у напрямі прискорення промислових перетворень. Саме для цього використовуються методи вибіркового економічного стимулювання (або, навпаки, дестимулювання) діяльності приватного бізнесу. Приватному підприємцеві не варто давати суто адміністративні вказівки, це мало чого дає в умовах нехай навіть не повної свободи використання можливостей ринку. Винятки тут, звісно, є: наприклад, відкриті акціонерні товариства, у статутному капіталі яких наявний державний або муніципальний контрольний пакет акцій. На відміну від регулювання повністю приватних структур, на такі державні структури незрівнянно ефективніше впливають методи адміністративного управління. Але оскільки держава займається підприємництвом, то на її підприємства (особливо у сфері зовнішньоекономічної діяльності) водночас поширюються і заходи державного регулювання (зокрема, митно-тарифного).

6. Державне регулювання особливо необхідне при серйозних структурних відхиленнях, які виявилися в Україні у факті збереження купівельної спроможності заробітної плати на колишньому дореформеному рівні внаслідок потурання напруженню монопольних цін. Тут, як показала світова практика, найбільш ефективно державне регулювання шляхом диференціації податкової

системи при повній забороні монополістичних маніпуляцій [8, 76].

Небажаною межею державного управління залишається практика прийняття вольових рішень, які часом суперечать можливостям реальної ситуації. Забезпечення таких рішень виявляється можливим завдяки специфіці заповнення кадрами органів управління українських корпорацій. Типовим прикладом колишнього підходу до державного управління може слугувати призначення авторитетного державного чиновника на посаду голови ради директорів якої-небудь особливо великої корпорації зі статусом Національної акціонерної компанії.

Таким чином, при розвитку ринкової економіки із значним державним сектором виробництва, що зберігається, важлива, як було відзначено вище, не позиція згорання системи управління, а вимога переходу від беззастережно командних методів до тих, що узгоджуються із завданням інституційних перетворень. Управлінський режим може послаблюватися, але тільки у міру зростання частки приватного підприємництва і при досягненні ним високого рівня цивілізованості, як це нині наявне в ринково розвинених країнах.

Література

1. *Leiyohnhufvud A.* On Keynesian Economics and the Economics on Keynes. A Studi in Monetary Theory. — L., 1968. — Ch. 2.
2. *Иванченко В.* К новой парадигме государственного регулирования и планиологии // *Вопр. экономики.* — № 11. — С. 72—89.
3. *Дмитриченко Л. И.* Государственное регулирование экономики: методология и теория: Моногр. — Донецк: Изд-во “УкрНТЭК”, 2001. — 329 с.
4. *Фомичев В. И.* Международная торговля: Учеб. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 446 с.
5. *Онищенко О. А.* Державне регулювання економіки та зовнішньоекономічної діяльності у Франції // *Дні науки: Зб. тез доповідей: В 4 т. / Гуманітарний університет “ЗІДМУ”, 5—6 жовт. 2006; Ред. кол. В. М. Огаренко та ін. — Запоріжжя: ГУ “ЗІДМУ”, 2006. — Т. 1. — С. 61—64.*
6. *Штейн Лоренц.* Учение об управлении и право управления с сравнением литературы и законодательств Франции, Англии и Германии / Пер. с нем., Под ред. И. Е. Андреевского. — СПб.: Типогр. В. В. Пратц, на углу Казанской ул. и Демидова пер. № 27—5; 1874 г. — 594 с.
7. *Гальчинський А.* Відновити дієздатність держави // *Економіка України.* — 2000. — № 5. — С. 7—15.
8. *Леонтьев В. В.* Экономическое эссе: Теории, исследования, факты и политика. — М.: Политиздат, 1990. — 414 с.

При переході до ринкової економіки від економіки адміністративного типу необхідно поступово трансформувати систему управління в міру здійснення перетворень.

При переходе к рыночной экономике от экономики административного типа необходимо постепенно трансформировать систему управления по мере осуществления преобразований.

At transition to market economy from economy of administrative type it is necessary to transform gradually a control system in process of realisation of transformations.

Надійшла 26 березня 2010 р.